Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 30 МАЙ, 1989 ШУ. ★ № 64 (7722). ★ Мах 3 кап.

Берригача мехка теркам Москвана — цига болх беш йолча СССР халкъа депутатий Съезда тIаберзабаъ ба

СССР ХАЛКЪА ДЕПУТАТИЙ СЪЕЗДЕ

27 мае Кремле СССР Лакхехьарча Совета Председатела **М. С. Горбачева** председателал а деш, хьайиллар СССР халкъа депутатий Съезда аргIанара заседани.

26 мае СССР Лакхехьарча Совета Союза Совети Къамий Совети харжара къайлагIа кхаж тассарах хьахиннараш хьакхайкадара дош делар счетни комиссе председатела депутата **Ю. А. Осипьяна.**

СССР Лакхехьарча Совета Къамий Совет харжарах дола комиссе протокол Iодийшар цо.

Съездо чIоагIйир кхаж тассара итогаш. СССР Лакхехьарча Совета Къамий Совете хержар 271 депутат.

Союза Совете кхаж тассарах дола протокол кийчде кхийнадац счетни комиссе, аьнна, хоам бир комиссе председатела, хIаьта из болх чакхбаккхара шийна кIезигдукха ха эшаргья а, аьлар. Цунна раьза хилар съезд.

Цул тIехьагIа дIайолаелар СССР халкъа депутатий Съезда балха актуальни дешаех йола дискусси.

Эггара хьалха къамаьл дир депутата **Ю. Н. Афанасьева.** Вай дерригаш декхарийла да, аьлар цо, мехка эттача хьалага критически хьажа а хIаьта цунга хьежжа съезде воаш беча берригача балха критически мах бе а. Съезда селханарча денна ше чIоагIа раьза вац, аьлар оратора. Ах бийса яллалца хIана дахкац, аьнна, даьхкар вай карабахски делегацена хетар теркал де вIаштIехьа ца доалаш. Цул хьалхагIа ма дарра аьлча, изоляци йир литовски делегацена, цо, хетаргахьа, ший предложени яккха еззача тайпара вIаштIехьъяьккха еце а, из теркал ца еш йита йиш яцар, аьлар депутата.

Лакхехьарча Совета составах шийна хетар хьакхайкадир депутата. Укх халача хьалашка, аьлар цо, эшача профессионализма лакхача боарамга диллача, вай вIашагIъеллай сталинско-брежневски Лакхехьара Совет. Съездера дукхагIбараш агрессивно-шоашка яхар дераш ба, аьнна, бехк баьккхар цо, хIаьта цо селхан «чакх ца йоалийташ йитар халкъо дог доахаш йола съезда решенеш».

Депутата **Г. Х. Поповна** хетачох, демократически лостам бараш хила а боагIаш укх съезде кIезигагIа ба. Вай, аьлар цо, болх бара ши вариант я: юххьанца денз цхьан тайпарча оппозиценикъ лаца хьажар е съезда конструктивни балха юкъедахар. Вай хержаб шоллагIа никъ. Вай кхетаду, мохк геттара халача хьалашка болча хана оппозице никъ тIаэца вай йиш йоацилга.

Оратора дийцар, съездана кийчо еш депутатий московски болхлой группас баьча балхах, цо предложеней пакет кийчъяьй. Из болх, цо яхачох, раьза боацаш тIайийцар.

Къамаьл даьчо дIахо аьлар, Лакхехьара Совет хоржача хана кхаж тассара машина болх бе йолаялийтар, хIаьта делегацецерча дукхагIчарна тара доаца хетараш дола делегаташ, ма дарра аьлча, юстара баьхар. Вайна холуш да аппарат съезда балха делама Iоткъам бе гIертилга. Депутата хетачох, из ду аппарато яхар дергдола Лакхехьара Совет вIашагIйоллар духьа а Лакхехьарча Совета цIерагIа мехка прогрессивни кулгалхошта низ бар духьа а.

Оратора хоам бир, москвичий-депутатий группа юкъарча московски делегацера араяланза яргьяц, аьнна, ше лерхIаш хиларах, хIаьта регионашта юкъера цхьаннеца оагIув боаца депутатски группа хьаяра тIахьийхар, цунах хьакхета, аьнна, тIахьехам бир гулбеннарашка. Цу группана белгалдаьккхар цо, бокъо йола еза съезде содокладаш е.

Цхьа моллагIа йолча съезде дац вай, аьлар Карелерча депутата **В. Н. Степанова.** Укх тайпара съезд дуккхьашха хулаш я, хIаьта вай гIерт керда говр къаьнача вордагIа дIайожа. Московски делегаци гIерт вай съездана духьала даха, вай човнашта Iоткъам бе а гIерташ. Дукха законодательни акташ хувца езаш я. Конституцега а хьажа дезаргда. Бакъда, дерригa цу сахьате дулургдац. Тхона а хила еззача тайпара я оалалургдац халкъо мах телаш йола ха вай цхьайолча хана йоаеш йола съезда порядок.

Шо, москвичаш, дац, аьлар оратора, ерригача Россе арендаца, кооперативаца, кхычунца кегар баьр? Шо дац, халкъаца дага а ца доалаш Политбюрона а правительствана а идеяш телараш? Сона хетачох, новкъоста Афанасьева доккха халахетар дир депутаташта. Москва дерригa халкъ доацилга дицде йиш яц. Со шек ва, аьлар депутата, московски болхлоша новкъостий Афанасьев, Попов, кхыбараш хьаллоацаргхиларах. Оппозици вIашагIйолла, аьнна, оратора енна предложени цхьаккха дича а тIаэца йиш йолаш яц. Халкъ дузаде деза, экономика вIаштIехьа яккха еза, съезд йохае а ца гIерташ, из саготагIа йолча проблемаш тIара яккха а ца гIерташ.

Нагахьа санна вай дувцар цIенхаштта хуле, нийсагIа долчоа тIакхоачаргда вай, трибуна тIара хьакхайкадир депутата **В. Ф. Толпежникова.** ЭгIаза гIоргбац шоаех ца тешараш мара.

Вай, дIахо дувц оратора, селхан лерттIа теркам тIа ца бохийташ ладийгIар литовски делегацерча депутата В. В. Ландсбергиса яь заявлени, цо доашхаш дийцар хоржамаш мишта де деза. Цун маIан нийса кхетаде а цун мах бе а вIаштIехьдаланзар вай. Сих а ца луш бергба вай болх.

Оратора предложени елар: шоай коллегаша къамаьл деча хана гIар-тата йиду депутаташ залера арабаха беза.

Со — консолидацена тIехьа ва, аьлар депутата **А. М. Адамовича.** Цунна хетачох, мехкара эггара доккхагIдола дакъа халкъа депутатий Съезда кара хила деза. Цудухьа оттаданза далац Iаьдала дерригача хьасташта тIахьожам оттабарах дола дош, цу даькъе партийни аппарата, экономика вIаштIехьъяккхара халкъа тIахьожам а оттабеш. Мехкара Iаьдала ерригa формаши хьасташ халкъа тIахьожама кIал оттадара СССР Лакхехьарча Совета Председатела, цун кабинета низ болей ший лоIаме йолей позици Iалашъе еза. Цунца дувзаденна оратора цхьан сага кара хила доагIачул дукхагIа Iаьдал даларах лорадара проблема оттайир, цу хьакъехьа хьдда предложенеш елар.

Къамаьл даьчо нонагIо теркам тIабахийтар юрта боахамерча хьала. Оратора иштта депутатски ха кхаь шерага кхаччалца лоацъярах йола предложени елар. Съезде эттача хьала мах беш цо юкъайоалайир «ладувгIара агрессивность» яха термин, съезда корпуса дикка доккхагIдолча даькъа хьинар цу лостама тIадерзадаь дийхьогI, яха хаттар а деш.

Депутата **С. П. Головина** хоам бир, Союза Совете къайлагIа кхаж тассара викалий совето список чIоагIъеча хана цу юкъе ВЛКСМ-ара волча депутата Н. Чемоданова тайпан цIи юкъейяхьа хинналга. Цхьабакъда, бухсоцаш йолча списка тIа цунна когаметта кхыькхе тайпан цIи я. Къамаьл даьчо съездага из дош къоастадар дIадийхар.

Депутата **Е. Н. Мешалкина** белгалдаьккхар, Афанасьевей Поповей даь къамаьлаш съездерча шоай хьала уж раьза ца хиларгара хьадоагIаш да, аьнна. Уж меньшинстве ба, цудухьа, раьза боацаш а ба.

Ораторо аьлар хьалхагIа балха органаш вIаштIехьа а яьха, тIатеIа болх бе доладала деза, аьнна.

Ораторо белгалдаьккхар, мехка эттача хьала ше кхычарел кIезигагIа садуаш воацалга. Цхьабакъда, из хьал критически хьисапе дувцачар хьдда предложенеш йоалаяц. Паччахьалкхен кема кара а доаладаь, ший дерригa гIирсаш а тIехьа из доаде дезаш-м дац вай, хаьттар цо. Депутато тIахьийхар цхьоагIо йолаш кхотаденней хилара.

Ю. Н. Афанасьевей Г. Х. Поповей аьначоа ше чIоагIа раьза ца хилар белгалдаьккхар депутата **В. Г. Мамедова.** Цо яхачох, съезд тоъал демократични хьисапе толаме дIахьалхашкахьа а йода, процедурни деталашца керттера дешаш къоастаделга тIехьашкахьа татта гIерташ цхьабараш бале а. ДIахо йодача хана ювца езаш я керттера доклад, вIашагIйохка езаш я тайп-тайпара балха органаш, цунна тIаберзабаь хила беза бокъонца бола депутатий практически болх.

Митингий проблема ювцаш, депутата белгалдаьккхар, цар бакинцаш дуккхачоа Iомабаьлга. Цо дийцар, хIана лазар деш йола проблемаш ювцалга къахьегама, дешара, кхыйолча коллективашка чакхдоалаш хиларах.

Депутата **В. И. Карасева** хьалхарча шин дийнахьа съездо баьча балхаца ювзаенна цхьацца критически замечанеш йир. Цо дагайоххийтар депутатий цхьайола предложенеш, масала, СССР Конституце де дезача хувцамех, СССР Лакхехьарча Советен СССР халкъа депутатийн статусе де дезача хувцамех. Новкъа да, аьлар цо, дукхагIчар мога ца яь законодательни инициатива уж акташ чакх ца яьнна.

Депутата белгалдаьккхар, хIама ховши хьакъал долей политикаш перестройка процессе чIоагIа эшаш хилар, цунца дувзаденна цо йийцар Украински ССР-е хинача хоржамий результаташ, цига, депутата ма аллара, паччахьалкхени правая даькъера цхьаь цаI депутат хержавац съезде. Депутата бехк баьккхар регламент толхайтача съезда президиумах, масалаш доаладир.

Конструктивно болх бара тIахьийхар ший коллегаш депутата **Т. В. Мойотовас.** Из геттара раьза яц съезда балха юкъе дакъа лоаца депутаташ сталинско-брежневски аппарат я аьннача Ю. Н. Афанасьева. Шоаш дувцар аппарата хетар а доацаш Афанасьевей Поповей позицена тара йоаца позици я, аьнна, белгалдаьккхар цо.

Къамаьл дечо белгалдаьккхар, московски делегаце позицега ше теркам тIабахийта хьежалга. Цунцара цхьадар тIаэца мегаргдолаш да, цхьадар — дац. ХIаьта из закономерни а да. Цхьабакъда, со цецйоаккхаш да депутаташта иштта тIатеIаш хилар, аьлар оратора. Нагахьа санна духьала йолча позицена хьо раьза еце, Iа из хьал ца лоаце, долче, хьо дегIаахар сеца лаьттача ханара викал хул-кх.

Цул тIехьагIа **Ю. А. Осипьяна** съездага хоам бир, СССР Лакхехьарча Совета Союза Советерча хоржамий итогех.

СССР Лакхехьарча Совете харжара кандидатураш оттаярей харжарей процедура дешаех лаьца къамаьл дир депутаташа **В. И. Воротникова, С. П. Головина, О. М. Савостюка, Г. А. Погосяна, Г. В. Старовойтовас,** кхычар.

Съезде дискуссеш хилар Азербайджански ССР НКАО СССР Лакхехьарча Совете викалалах лаьца, СССР Лакхехьарча Совете РСФСР викалале цхьацца хувцамаш дарах масала, депутата Ю. М. Чемоданова кандидатураца нийсденна чох лаьца. Цу дешаех къамаьл дир депутаташа **Г. А. Посибеева, А. В. Шаронова, А. А. Собчака, А. В. Оборина, В. А. Зубанова, В. А. Мартиросяна, М. А. Ибрагимова, Э. Т. Арутюняна, А. Х. Везирова, С. Г. Арутюняна, Н. С. Сазонова.**

Съездо теркаме йицар укх шера ше Лакхехьарча Совете харжалга дIадехаш вац аьнна Ю. М. Чемоданова яь заявлени.

Съездо, дукхагIчар кхаж а тоссаш, НКАО-х хьокхалуча даькъе Азербайджански ССР-ра Къамий Совете викалаш харжара итогаш дIаяьхар. Съезда президиума, Азербайджански ССР делегацена, НКАО депутаташ юкъе а боагIаш, тIадиллар из дош тахка а предложенеш юкъейоалае а.

Съездо чIоагIдир СССР Лакхехьарча Совета Союза Совете хоржамаш дара результатех долча счетни комиссе протокол. Палате хержав 271 саг.

СССР халкъа депутатий Съезд дIахо болх беш я.

(ТАСС).

СССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕДСЕДАТЕЛАХ БОЛА

Советски Социалистически Республикай Союза халкъа депутатий Съезда соцам

СССР халкъа депутатий Съездо СОЦАМ БУ: СССР Лакхехьарча Совета Председателалла харжа новкъост Михаил Сергеевич ГОРБАЧЕВ.

Михаил Сергеевич ГОРБАЧЕВ

Михаил Сергеевич Горбачев ваьв 1931 шера 2 марта Ставропольски края Красногвардейски районерча Привольное яхача юрта, ахархой дезале. 13 шу даьлча денз юкъ-юкъе болх баьб колхозе. 15 шу даьлча денз — МТС комбайнера помощник, кхашка болх бешцехь а дешаш хиннав. М. В. Ломоносова цIерагIча Московски паччахьалкхен университета юридически факультет а (1955 ш.) Ставропольски юртбоахама института экономически факультет заочно а чакхъяьккхай.

Университет чакхъяьккхачул тIехьагIа ше ваьхача моттиге, Ставропольски крае болх баьб — юридически специальностагIа болх бе волавеннав, бакъда, кастта комсомольски балха тIа хьожаваьв: ВЛКСМ крайкома пропагандай агитацей отдела заведующе заместитель, ВЛКСМ Ставропольски горкома хьалхара секретарь, ВЛКСМ крайкома шоллагIа а цул тIехьагIа хьалхара а секретарь хиннав.

1962 шера март бетта из хьожаву Ставропольски территориальни - производственни колхозно-совхозни управлене парторгалла, хIаьта цу шера декабре из чIоагIву КПСС крайкома партийни органий отдела заведующелла. 1966 шера сентябре парте Ставропольски горкома хьалхарча секретаралла хорж. 1968 шера августе денз болх бу КПСС Ставропольски крайкома шоллагIча секретаралла, хIаьта 1970 шера апреле хьалхарча секретаралла хорж.

КПСС Центральни Комитета член ва 1971 шера денз. Делегат хиннав XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII съездий, XIX партийни конференце. 1978 шера хержав КПСС ЦК секретаралла, 1979 шера — КПСС ЦК Политбюро членалла кандидат. 1980 шера октябре кандидаталлара КПСС ЦК Политбюро членалла воаккх.

1985 шера денз — КПСС ЦК Генеральни секретарь. Массехказа хержача СССР Лакхехьарча Совета депутат, Лакхехьарча Совета Президиума член ва. 1988 шера денз СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель хиннав, СССР оборона Совета Председатель ва.

1989 шера 25 мае СССР халкъа депутатий Съезде хержав СССР Лакхехьарча Совета Председателалла.

НонагIо паччахьалкхен совгIаташ денна ва: Ленина кхо орден, Октябрьски Революце, Къахьегама ЦIеча Байракха, «Знак Почета» яха орденаш, медалаш.

Михаил Сергеевич Горбачев — советски общества ерригача оагIонашта перестройка яра революционни процесса инициатор ва. Цун цIераца ювзаенна я дунен тIа тIехь-тIехьагIа чIоагIлуш йоагIа кердача политически уйлай концепци, кхерамзлен а ядерни боаца а машар хьабара йоккхийча инициативай комплекс.

Таронаш йолаш я

Малх хьежа дале а, Iымерца дацар ди. Цудухьа чуйнна болх беш бар Шалински района «Московский» яхача совхоза баьцадаараш леладераш. ХIанз цар керттера гIулакх — ханпахьа а дика а агротехнически мероприятеш чакхъяхар.

— Соахкара хаоттам аттачарех бацар, — яхаш дувц боахама директора Завриев Мувсас. — Совхоза коллектива низ кхачанзар дукхагIдола баьцадаараш дохкара планаш кхоачашъе. ТIадиса декхар нонагIо да.

Завриев цу совхоза директоралла хержа шиъ бутт мара бац. Сона хетар, из бахьан а оттадаь, хьалха нийсдалийтача кхоачамбоацарашта юстарвала из гIоргва, аьнна. ДукхагIчар иштта деш а ма хулий из. Цхьабакъда, укхаза иштта хиланзар: дIадахача шера чуйнцача баьцадаарий хьувкъам лийрхIачул кIезигагIа хилара бехк шийна тIерабоаккхаш вацар из. Цох тамаш елга а дац: укх тIехьарча шерашка цу боахама керттера агроном волаш болх баьб цо. ТIаккха нийса хургдий из юстарваьлча?

— ХIанз кхы а доккхагIа дукъ тIадижад сона, — йоах къонача директора. — Фуд оаха эттa хьал дIадаккхара даьр? Эггара хьалха коллектива теркам тIабахийтаб аренда юкъейоалайра, пох бизза пайда эцара. Баьцадаараши соми лелабеча даькъе миссел аренда накъаргIола кхы моттиг хац сона. ЛаьрхIа цу гIулакха дагаехача санна я из къахьегама форма.

Совхоза кхашка дIадийнад тайп-тайпара баьцадаараш: морковка, хох, кабуц, томаташ, баьцаш, кхыяраш. Цига болх беш я Вациев Iумар керте латта бригада. Рассадей гиy дIадерца, леладарца дувзаденна дерригa гIулакхаш цо деш да. Таханарчоа укхазара дерригa кхаш дикача хьале да. Цхьаннахьа а довизар тхона оасар, шаьр ца деш диса лаьтта, болх ца беш латта техника. Болхлой а чуйнна къахьегаш бар.

Баьцадаарий кхашта гаьна йоаццаш я совхоза соми бешамаш Уж а арендагIа лелаеш я. Масала, Х. Мадаев керте латтача звеной хьинарах тийша ба 47 гектар Iажаш.

— Аккхарех 36 гектара тIара Iажий гаьнаш керда дIаегIа я, — йоах цо. — Укх шера хьувкъам лургбац цар. Юхенисача бешара 80 тонн Iажаш чуэца тхоай низ кхоачаргхиларах дог тийша ва со. Из уйла йолаш ба сона уллув болх беш бараш а.

ДIа мел хьежача гуш я тайп-тайпара гаьнаш. Iажаш хинна Iац укхаза, нийсача мутIарегIа хьалбагIа кхораш, хьачаш, герга хьачаш, персикаш, гIамгIаш, боалаш. Новкъа дале а, апрела тIехьарча деношка эттача шелало дожадир гIамгIай, персикий, хьачий зиза. Цудухьа цу гаьнаш тIара хайра хьувкъам боале тамаш я.

ХIанзле а 5 — 6 операци чакхъяьккхай соммий бешамашка. Гаьнаш яьIай, гонахьара аьхкай, мугIарашта юкъе культиватор тохкаяьй, штамбашта кIир техай, ходхаш тайсай. ХIанз зене йолча садоахкача хIамашта духьала «тIом» беш ба соммий бешамаш лелаераш.

— Кхыбараш мо майрра гербицидаш дIатовса йиш йолаш дац тхо, — йоах Завриев Мувсас. — Хьабеш бола раствор чIоагIа мела хилийта беза. Бахьан — тха совхоза бешамаш йолча моттигашка дукха духдувлаш хьасташ да. Ихерам ба хих наха, хьайбашта зене йола хIамаш дIакхетар. Цудухьа дерригa агротехнически гIулакхаш лоралуш ду оаха, хала дале а, чуэцаш бола соми баьцадаараши шоаьца нитраташ йоацаш хул. Из а ма дий доккха хIама!

Дукха да соммийн баьцадаарийн бешамашта хула лазараш. Директора яхачох, уж 250 гаргга да. ХIаранена духьала «тIом» бе ха деза. Цхьа кIеззига мукъа а мелал гучайоалийте, хьувкъам боврга. Из кхетадеш ба баьцадаараш леладераш Темерханова Тумиша, Абдулаева Бирлант, соммий бешамий болхлой Махмудова Александра, Умалатова Шаршу, звеньевой Салангиреев Турко, дукхха кхыбараш.

Болх дикагIа дIабола наьха йоакхо яра кулгалхоша дукхагIа теркам тIабохийташ хилча. Цу даькъе латкъа баьхан долаш бац укхазара болхлой. Кхашкарча станашка лостам ба, чаме ба кийчбеш бола кхача. Ма эшша техника я. Хаоттам къахетаме хуле, республике бахача наха шортта баьцадаараши соми хьалхебе таронаш йолаш я совхоза коллектив.

М. ЭРЗИЕВ.

Тхона хетар

ЦУНГА ХЬЕЖ БЕРРИГАШ

Вай берригa мохк чIоагIа теркам тIабахийта ладувгIаш ба Москве ший болх дIахьош йолча СССР халкъа депутатий Съездага. Мехка вахара керттерчарех цхьа этап я из.

Тайп-тайпара уйлаш, хетараш да съезде дувцаш. Амма гуччахьа да цаI — демократи цIанкха ца хиннача тайпара дегIайоагIаш хилар.

Дукха дувц цу съезде а цунга ладувгIаш бараша а Михаил Сергеевич Горбачев СССР Лакхехьарча Совета Председателалла харжарах.

Вайна цхьаннена а къайлеяц мохк тхьайса, сеца лаьттачара меттахьа баьккхар, демократе юхьиг дIайолаяьр из волга. Перестройко дикка ганз Iоаяьй укх шерашка цу тIехьа.

Михаил Сергеевич цу гIулакха тIа харжар сога диллача, цунна из низкъало дале а, вай берригача мехка, вай хIанз каралаьцача гIулакха пайдане а динза даргдоацаш а хIама да. ХIана аьлча, бюрократе зIанараш хIанз а халла мара йоха ца луш вай хьувзача моттиге уж йохае эггара хьалха дIаволавеннар хила вез-кх гIулакх кара долча.

Массанена а дика гуш да съезде хIаране юхь-духхьал шийна хетар дIаоалаш, цунах дегабуам ца беш хьал долга. Съездо пайда боацача хIамашта дукха ха йоаю, яхараш бале а, иштта хьало гIо дергда бакъдолчунна тIакхе, из ларде эца.

Цхьабакъда, хIара советски сага дагардар да, аьнна хет сона, цу съезде вай вахаре хоадам боллаш дикагIча оагIоракьа хувцамаш дара решенеш тIаэцилга, цунга хьежаш ба берригаш.

Л. ЭКАЖЕВА,
Экажкъонгий - Юртарча № 1 йолча юкъерча школа хьехархо.

ДЕМОКРАТИ КОТЪЯЛАРА ТЕШАЛ

Съезд йолаеннача дийнахьа денз дукха ха йоакх аз телевизорга хьежаш. Сона хетачох, цох тамаш елга а дац: цу тайпара хIама хьалха вай мехка цIаккха а хиннадац. Дар дIаалар, гуччахьа дискуссеш чакхъяхар — из таханарча ден керттера белгало а хинна дIаэттад.

Дар дIааларо дукха кхоачамбоацараши гIалаташи гучадоах вай вахаре. Уж долаш да Кхачан программа кхоачашъеча, наьха унахцIенон гонахьара Iалами лорадеча, промышленносте. КIезига дац уж аз болх беча Грозненски машиннаькъа отделене коллектива балха тIа а.

Депутаташа кIоаргга дувц мехка эттача хьалах. ДукхагIйолча хана дешаш ираче къовсаме къестаду съезде. Иштта хилар Лакхехьара Совет а Лакхехьарча Совета Председатела хьалхара заместитель а хоржача. Укхаза цхьаннена а озабезам бац. Доацаш да хIанз «берригаш а цхьан дагара ба» яха дешаш.

Депутатий лоIам теркалбара гIулакх геттара айденнад. Вешта аьлча, шоай харжархой дог-уйла берригача халкъа викалашта дIайовзийта таро йолаш ва царех хIаравар. Из да-кх демократи яхалга!

Цхьан-шин шера къоастаде йиш йоаца дешаш дукха да. ХIаьта а гайна-ганза уж кхоачашдара нийса никъ вайна корабаьлга цхьаккха шеко яц. Цунна дола тешал — Москве болх беш йола Съезд.

В. РОМАНОВ,
керттера инженер.

СССР халкъа депутатий Съезда секретариат

Апостол Вениамин Гаврилович — Чехова цIерагIча Кишиневски эрсий драматически театра керттера режиссер, Молдавски ССР.

Бочаров Михаил Александрович — гIишлон материалий Бутовски комбината директор, гор. Москва.

Варе Велло Иосифович — Эстонски ССР Iилмай Академе исторе Института ведущи Iилман болхло.

Ералиев Жолдасбай — Октябра 30 шу дизара цIерагIча совхоза директор, Чимкентски область, Казахски ССР.

Игрунов Николай Стефанович — Белоруссе Компарте ЦК шоллагIа секретарь.

Капто Александр Семенович — КПСС ЦК Идеологически отдела заведующи, гор. Москва.

Крылова Зоя Петровна — «Работница» яхача журнала керттера редактор, гор. Москва.

Кудараускас Сигитас Иозович — Каунасски политехнически института кафедра заведующи, Литовски ССР.

Мамедов Сулейман Фархад оглы — Азербайджана Компарте Кировобадски горкома хьалхара секретарь.

Медведев Сергей Александрович — Киргизски горно-металлургически комбината директор.

Назаров Талбак — Таджикски ССР халкъа образоване министр.

Назарян Спартион Егоевич — «Маралик» яхача колхоза-агрофирма председатель, Армянски ССР.

Оразмурадова Оразгуль Мухиевна — Серахски районни центральни больница лор-педиатор, Туркменски ССР.

Пирцхалаишвили Зураб Георгиевич — Тбилисски электровагоноремонтни завода токарь, Грузински ССР.

Плотниекс Андрис Адамович — П. Стучке цIерагIча Латвийски паччахьалкхен университета профессор.

Усманов Рустамжон Казакевич — Фурката цIерагIча № 20 йолча школа эрсий меттеи литературан хьехархо, Узбекски ССР.

Щербак Юрий Николаевич — йоазонхо, Украина йоазонхой Союза правлене секретарь.

Къахьегама коллектива совет

КЪЕСТАДЕРАШ ЛОАРХIАМЕ ДЕШАШ ДА

Укх шера цхьоалагIча январе денз йиззача хозрасчетага яьннай «Грознефть» производственни объединенена чуйоагIача Грозненски технологически транспорта управлене коллектив. Цхьабакъда, хIанзалца хьа хувцаденнар кIезига да. Хьалхара тIа мара бац баьнкхар, тахханалца цхьайола хозрасчетни элементаш мара юкъе и йоалаьяц.

Социалистически предприятех йолча положене тIа къоасталь я самоуправлене форма — къахьегама коллектива совет.

1987 шера хержар Грозненски технологически транспорта управлене къахьегама коллектива совет. Цунна керте оттавир водитель Т. М. Хакиев. Из къахьегама ветеран ва, ткъаь иттех шу да из укхаза болх беш вола. Мишта мах бу Iа совето беча балха, аьнна, шийга даьча хаттара жоп а луш Хакиева аьлар:

— Администрацеца айхха бувзам а болаш бу оаха болх, кулгалхоша шоаш мел еш йола решенеш советаца дага а йоалаш тIайяю. Тайптайпарча дешашкеи жалобашкеи хьеж СТК шийна заседанешка, — аьлар Трам Метиевича.

1987 шера денз укх шера май беттага кхаччалца йолча хана барайттаза совета заседани хиннай, цига къоастадаьд 32 дош. МалагIа дешаш да-теш цига къестадаьраш? Царех лаьца массехк масал доаладергда вай. Совета заседане хьежаб харцахьа бехктокхаме ззав со, яхача водитела Воронина заявленега, диспетчераш шоаш ца охца ба яхаш водителаша цхьана язъяь еннача заявленега, окружной хоржамий конференце делегаташ хоржара долча дешага, сталинизмо хIалакбаьча наьха хьакъехвара митингаш яра долча дешага. Гуш махиллара совето шийна заседане къестадаь дешаш боккха лоархIам болаш да. ХIаьта, духхьал из бахьан долаш хержаяц къахьегама коллектива совет. Уж дешаш хьалхагIа къестадаьд профкоме, парткоме, администраце. Кхоане а гуш доалдар, из кулгалдара йола чIоагIаленаш шийна бе йохкар. Долче, къахьегама коллектива совето керттера лархIа дезаш да предприяте балхах дола дешаш, из социальни дегIанкхувларах, къахьегамен бытен хьалаш тоадарах дола дешаш. Бакъдар аьлча, уж санна дола дешаш кIезига къестадаьдац совето шийна заседане. Царех я производство дегIанкхувларей цунна реконструкци ярей йолча мероприятей план, автопарк балха араяларга хьежжа ремонтникашта алапи телара йола положени, валови доходага хьежжа къахьегамах алапи телара йола керда условеш, предприяте кооператив вIашагIйоллилга. Уж дешаш а къестадаьд СТК шийна заседане. Царга хьежача гуш да цхьадолча лоархIамеча дешашка къахьегама коллектива совет ца хьежалга а.

Из хьежаяц шийна заседане хозрасчета дешага. Из юкъейоалаяр лоархIамегIа дола гIулакх а хинна дIа маэттадий массе а организацешка. Хозрасчета даькъерча дерригача дешашка хIана хьежаяц-теш СТК коллектив? Из аттагIчарех гIулакх дац, ховш махиллара, цу кердача системага довлалехьа дукха кийчон балхаш де дийзар, болхлоша де дезар царна дIахьеха дезаш хилар, иштта дIадовзийта дезаш дар къахьегама керда условеш сендухьа юкъейоалеш я, цу даькъе коллективера хIара саг мел боккха лоархIам болаш ва. Хозрасчет юкъейоалаялехьа организационни кийчо а е езаш яр — комиссеш вIашагIйохкилга, тайп-тайпара документаш кийчделга, договораш положенеши чIоагIъелга, иштта кхы дI. Цхьабакъда, цу лостамагIа доагIаш дар динзар ГУТТ коллективе. Кердача хьалашка болх барга довлара дола приказ а техадац управлене кхыметтале, из болх чакхбаккхара бола должностни нах а къостабаьбац. ШишегIа юкъейоагIаш санна я укхаза хозрасчет. Хозрасчета хьакъехьарча балха бехктокхаме вола саг малав хьажа велар укх корреспонденце автор, из санна вола саг юраваьзар. Миннефтепрома каьхата копи дешийтар сога планови группа керттерча экономиста Л. О. Синюкова, цу тIа дар хозрасчетага яьлча предприяте коллективо де дезар хьахьокхаш дола йоазув. «Со планови отдела начальник а яц. дIахаттал Iа цунга», — аьлар цо.

ХIаьта планово-экономически къахьегамен алапен объединенни отдела начальника Г. Бондаревас шийна аргIагIа аьлар сога «Со трудовик я, хозрасчет плановикий гIулакх да». Иштта дIатIеи хьатIеи тетташ тесса дитадар цар хозрасчет юкъейоалаелга. Цу гIулакха тIехьа бехктокхаме вола саг къоаставаьвацар управлене начальника а, цудухьа хилар хозрасчет юкъейоалаеча цу тайпара бола кегар. Шоаш де дезар а ца деш, отделий болхлоша гIулакхаш дIатIеи хьатIеи дехк, цудухьа из лоархIаме гIулакх дIадодац. Цу хьакъехьа цхьаккха хIама динзар къахьегама коллектива совето а. Укхаза а шийгара доагIIаш дар де дезар цо. Дика кхетаде дезар совета членаша из лоархIаме гIулакх тесса дита йиш йоацилга, хIана аьлча, кIезиг-дукха хозрасчета элементаш предприяте юкъейоалаяьча хьахиннар шоашта дика долга хайча. ГУТТ — планово зе деш йола предприяти я. Цо гIулакх деш яраш объединенера буровойш я, цудухьа водителашта аьттув болаш йола рейсаш яц укхаза, хIаьта а шоашта енна заявкаш кхоачашъе езаш ба уж. Цудухьа кIезига моттигаш нийслац рейсаш зе деш йолаш. Цхьайолча хана берригга дIахьоча мухьа мах кIезигагIа хул рейсага дIабодачул.

Цхьабакъда хьаькъалца, дикача дас санна боахама доал дой, хулаш дола зе кIезигде йиш я, кхыча участкаш еча доходий чотагIа из тIера дIаденкха а йиш я. Технологически транспорта управлене коллективо лурчогIа 800 эзар сома маьха зе даь хиннача, соахка даьр 193,5 эзар сом мах болаш мара хилнзар. Цун чотагIа модернизаци ю производствана. Къахьегама коллектива совета председателаца цхьана управлене коа гIолла чакхдоалаш да тхо. Цо доккхал а деш, хьахьокх авторемонтни мастерскера керда станокаш, реконструкци яь мойкаш, дукха ха йоацаш дIаоттаьь пневмоподъемникаш, автоматически гайковерт йола шиноремонтни цех, хьакхаьча керда автомашинаш. ХIаьта а духхьал гучахьара резерваш мара яц къахьегам тоабара пайда эца йолаьраш. Хозрасчетаца цхьанкха тайпа дувзаденна гIулакх долаш яц предприяте управлене аппарат. Нагахьа санна СТК членаша дикача дас санна гIулакх дIа а доаладаь, кулгалхошкара, аппарата болхлошкара кердача хьисапе болх белга хьадийха даларе, тIаккха юкъарчал доацаш доккха беркат даргдар цунах.

Предприятера къахьегама дисциплина чIоагIъяра а хIанззалца хьа къахьегама коллектива совето даь хIама дац. ХIаьта, ховш махиллара, совета цхьан заседане цун члена Цвиренкос аьлар: «Вай доаха къахьегама толамаш кхы а дикагIа хила йиш яр, нагахьа санна, къахьегама дисциплина чIоагIъяра тIехьа беш бола болх вай мелбалийта беце, корта бохабеш дола малараш меларащца лоаттабу къовсам тесса битабецаре. Иштта дале-м хьожаргда вай аьнна цу лостамагIа шийна болх дIаболабанзар совета членаша, лакхе белгалдаьха гIулакхаш ца хилийтара цхьанкха тайпа хIама данзар цар. Администраце гIалат баьнараш бехктокхаме оз, цхьабакъда дикагIча оагIорахьа цIенхашттагIа хувцалуш хIама дац. Корта бохабу малараш мелашта, къахьегама дисциплина телхаераща, балха ха зехьа йоа а еш, предприяте чотагIа доагори моторесурсаши йоаераща ерригача коллективо цхьа барт а болаш, уж бехктокхаме увзаш гIулакх дац укхаза. ГIулакхаш тоалуш латт яхаш сатийна Iеш я кадрай отдел. Мишта а мича а тоаденнад уж? Духхьал каьхата тIа тоаденнадеце, хувцаденна хIама дац.

Хьаэцаргда вай, вIаши нийса а деш, укх тIеххьарча шин шера цу кадрай отделера хьакхаьча дола хьокхамаш. Эггара чIоагIагIа а гIожа а къахьегама дисциплина телхаелга кIезиглуш дац. 1987 шера прогулаш яьраш 96 саг вар, хIаьта соахка — 95, лурчогIа из бахьан долаш йоаяь балха ха 40 сага-ди, соахка — 39 сага-ди. Уж духхьал белгалъяьха прогулаш мара яц. ХIаьта белгала ца йоахаш прогулаш юсилга а ховш мадий вайна. Из къаьгга хьахьокх балха тIа малараш мелачарна лелаеча учёто. Кадрай отдела даннех укх тIеххьарча шин шера корта бохабу малараш менна шин моттиг мара нийсъенна яц предприяте. ХIаьта малараш меларащца къовсам лоаттабара йолча комиссе енача даннеех цу шийна шера из санна йола 23 моттиг нийсъеннай предприяте.

КIезиглуш дац къахьегама дицсиплина гIожа телхаелга укх шера а. Духхьал укх шера ткъоалагIча марта техача цхьан приказагIа къахьегама дисциплина гIожа толхаяьй предприятерча ворхI саго. Царех ба водителаш Хажуев, Хакимов, Баландин, Ковалев, Хаджиев, Алиев, Умаров. Из санна дола приказ цкъа теха Iийнадац укх шера. Бехке бараш бехктокаме ззаб, цхьабакъда, гIулакхаш боккхалгахьа довлара цунах хулаш хIама дац.

ХIанз а тIехьа юкъейоалаяь яланза йолча хозрасчета духьала ба предприятера дукха водителаш. Масала, укх шера ткъоалагIча феврале шоллагIча автоколоннера водителаш Логунов, Варданян, Дорошенко, Кривошеенко, Чернобровкин, Катков, Константинов рейсагIа арабовла ца тугаш Iийра, январь бетта шоашта алапи кIезига хиннад аьнна. ХIаьта, ховш махиллара, хозрасчетагIа къахьегача коллективашка балха тIа бухсоцаш хьахиначунга хьежжа тел алапи, тIаккха водителаша ца даькха алапи дала йиш йий царна. Цхьан дешаца аьлча, дац.

Къахьегама коллектива совето хIанзалца теркал ца деш дисад коллектив социальни даькъе дегIанхувлара, кадрашца болх бара, кхыдола дешаш. Хеталу совета хIанз а тIехьа коллективе шийна моттиг кораьяц аьнна. Хьагуча суртах администрацена чуйоагIаш йола совещательни орган я из. Кхыметтел къахьегама коллектива совето бе безача балха план а йоацаш я.

— Коллективерча болхлоша дувцачунга мишта ладуагI, хьоя: совет? — хьаттар аз председателага. — Тха предприяте йолаш я шоай жалобаш предложенеш болхлоша Iочутусаргйола яьшка, хIаьта тхога хьакхаьчарашка сиха хьажа а хьежа, оаха къоастаю. Яьшка хилар-м дика да, цхьабакъда, цхьан шерен ах шерен СТК болх баьча юкъагIа цун заседане дийца дешаш-м кIезига да. Цул совгIа шийна бетта цкъа болхлой юкъара собрани а хул тхо долча цу лакхебелгалдаьхача дешашта хетаяь, — яхаш дувц дIахо Хакиева. Из санна йола собрани кхоана хила еваш яр. Со хилар цига. Цунах собрани а ала йиш яцар, шийна тайпара совещани я ала мегаргдолаш яр из. Президиуме шоай моттигаш хьа а лаьца Iохайшар УТТ начальник, керттера инженер, партбюро секретарь, профкома председатель, къахьегама коллектива совета председатель. Цига къамаьл даьраш а духхьал уж бар. Царга цхьанкха тайпа хаттар данзар предприятерча болхлоша, иштта къамаьл а динзар цар, вешта аьлча, царга къамаьл дергдий оаш оалаш а саг вацар. Зале багIарашка а шоашта хеташ дар ала аланзар. Из собрани хургьа аьнна хьалхагIа хьалъелла объявлени а хиннаяцар. Долче, болхлошта ховш дацар цу собраче дувцаргдар фуд. Iуйрийна хинна собрани чакхъяьлча, сих а ца луш, шо-шоай балха моттигашка дIабахар транспортникаш. Иштта еча собранех боалаш пайда бац. Цу гIулакха а юстара яьннай ала йиш я СТК.

В. ЕГОРОВ.

ХЬАЛХАЛАТТАРАШ

(Фоторепортаж)

Шоаш укх шера тIанйца доккхий декхараш толамца кхоачашдара шерра социалистически яхь йоаржаьй Гудермесски медицински инструменташ еча завода болхлоша. Яхьо кердача къахьегама коталонашка кхувл уж. Медтехника изделешн шоай потребителашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараши дизза кхоачашдаьд цар. Паччахьалкхен планагIа лаьрхIачул совгIа завода коллективо маьхалъяьккхай 32 эзар сом мах бола товарни продукци.

Уж толамаш доахача дизза дакъа а лоацаш, башха дика производственникаш лоархIаш бIаьш машинашъераш, итташ бригадаш я укхаза. Предприятерча бригадашта юкъе эггара дикагIа лоархIачарех цаI я Мачигов ХIарон керте латта коллектив. Эггара хьалхарчарца хозрасчетагIа болх бе йолаеннача шийна бригада болх дика вIаштIехьбаькхаб кулгалхочо. Денна учет лелаю баьча балха. ХIаране къахьегаме лоацача даькъа коэффициентага хьежжа нийду укхаза алапеш а ахчан премеш а, хIана аьлча, коллектив болх беш я бригадни подрядагIа. Самоконтрола системагIа болх беш я из.

Вай мехка духхьал цу заводе мара хьаеш яц Илизарова аппараташ. Духхьал вай мехка меттел доазол арахьарча итташ долча мехкашка дIакхоачаш я уж. Цу даькъе шийна декхарех Iалаьмате дика лоархIаеш, къахьегаш я револьверни участкера Курина Нина керте латтача револьверщикий бригада коллектив.

Заводерча токарашта юкъе эгтар дикагIа шийна балхах кхетачарех лоархIаш ва Аюбов Вахаб. Цудухьа цхьа моттиг нийслац шийна бехкагIа цо балха тIа хьовзам хилийта, зIамига хинна а сакхат долаш продукци цо хьаяь. Долче, шийна тамагIа а долаш продукци арахеца бокъо яьккхай цо. ОТК

СУРТАШ ТIА: 1. бригадир ХI. Мачигови токарь В. Ибадукаеви; 2. бригадир Н. Курина; 3. токарь В. Аюбов.

И. ПЛИЕВА сурташ.

КПСС обкома пресс-центро хоам бу

РЕСПУБЛИКАНСКИ ДАГАЛОАЦАМА КНИЖКАХ

Даьхе лораьрий цIераш йиц ца ялийтара болх тIатIа шерагIа баржаш хиларца дувзаденна мехка цхьайолча районашка а областашка а Дагалоацама книжкаш арахецилга вIаштIехьдаьнкхад. Цар тIа дIаязъю Сийлахь - боккхача Даймехка тIем тIа немецко-фашистски гIаьрахошца латаш байнарий цIераш. Дукха ха йоацаш КПСС Центральни Комитето тIанийцай Ерригсоюзни Дагалоацама книжка арахецара йола решени, хIаьта моттигашка дувцар дийхад республикански, краевойи областнойи Дагалоацама книжкаш хьадара дош.

Цу тайпара книжка арахецара ветерански общественностои машара тIехьа барашен лелабу патриотически интернациональни болх кхы а дикагIа хилийтара гIо дергхилара, байнараш биц ца балийтара чIоагIагIа доккха хIама делга дага а кхоабаш, КПСС обкома бюрос Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхой дехар хьал а лоацаш, НГIАССР военкомата, тIемеи къахьегамеи ветеранийи республикански совета, ВЛКСМ обкома, Советски машара фонда республикански отделенена, НГIАССР Госкомиздата тIадиллад Даьхе бахван байнарий цIераши царех йола лоацца даннеши тIа а йолаш 1989—1995 шерашка республикански Дагалоацама книжка арахецара дош шин бетта йолча юкъа къоастаде аьнна.

Дагалоацама книжка вIашагIдолла лерхI байнараш хьалха баьхача (Советски Эскаре тIабийхача) моттигашка гIолла, царех цхьа экземпляр 1941—1945 шш. Сийлахь - боккхача Даймехка тIема Центральни музее дIайохьийташ.

Республикански Дагалоацама книжка кийчдареи арадаккхареи гIулакха юкъара кулгалдара вIашагIъеллай редакционни коллеги. Цунна юкъебахар КПСС обкома секретарь С. М. Беков (председатель), парте обкома идеологически отдела заведующи Г. Х. Эльмурзаеви тIемеи къахьегамеи ветеранийи республикански совета председатель В. И. Филькини (заместителаш), иштта Советски культура фонда Нохч - ГIалгIай отделене председатела заместитель НГIАССР халкъа поэтесса Р. С. Ахматова, Советски машара фонда Нохч-ГIалгIай отделене председатела заместитель Р. А. Саламова, ЦIеча Жарген ЦIеча Беттеи республикански Комитета председатель М. М. Албогачиева, НГIАССР военком И. Н. Куницын, ВЛКСМ обкома секретарь М. Х. Сукиев, НГIАССР Госкомиздата председатель В. В. Подпорин, книжни издательства директор Х. Х. Дзейтов, парте обкома идеологически отдела консультант Р. М. Нашхоев.

Республикански Дагалоацама книжка хьадеча юкъа вIаштIехьдаккха дева байнача бIухой хьалха довзанза дола кашамаш хьагучадоахилга, цар цIераш меттаоттаелга, иштта, тIом лаьттача моттигашка байнарий дIайохханза йола тIехкаш лохилга, вежарий кашамашка дIабийхкарий спискаш кIоаргагIа тохкилга, тIема кашамашта, памятникаштеи обелискаштеи лостам белга. Цу балха хьинарца юкъеоза йоагIа тIема комиссариаташ, тIема доакъош, комсомольски, ветерански кхыйолеи общественни организацеш.

Республикански Дагалоацама книжка арахецарца дувзаденна дIадодар Советски машара фонда Нохч-ГIалгIай отделенеи общественни инициативагIа лаьрхIа гулъяьча средствайи чотагIа хургда. СФМ республикански отделенес дехарах Жилсоцбанка Нохч-ГIалгIай республикански отделенена тIадиллад Дагалоацама книжка хьадара бахача наьха, предприятейи общественни организацейи вкладаш дIанийра лаьрхIа счет хьаеллалга. Республикански Дагалоацама книжка дIахьа доаржадар подпискагIа вIаштIехьдаккха лерхI.

Къахьегама совгIат

Доккхий декхараш тIанийцад укх шера «Грознефтеоргсинтез» производственни объединенена чуйоагIача Грозненски производственно-товарни контора болхлоша. Уж дизза кхоачашдара тIагIертта къовсам лоаттабаьча цар дика къахьегама совгIат кийчдаьд шоай цIейна — химика Денна. Укх шера хьалхарча квартале объединенерча предприятешта юкъе яьржача яхье хьалхара моттиг а хьойжаеш, цунна елар карара кара тела ЦIе байракх. Из совгIат дала доагIаш денна хилар къаьгга хьахьекхар даьхача производственни хьокхамаша. Товарни продукци арахецара — паччахьалкхен план кхо процент гаргга тIехкхоачашийр, хIаьта норморативно—цIена продукци арахецара задани 47,9 процент тIехкхоачашийр. Соахка укх хана хинначул шозза ахаззеи лакхагIа я тха коллектива къахьегама овсарле. Из дикка сихагIа дегIаух алапел.

Предприяте болхлоша массе а йолча ассортиментагIа йола продукци шийна потребителашта лоаттаяра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдаьд. Иштта толамца лоархIаьй коллектив нетилови, автомобильни бензинаш кара а дерзадаь, арахецара долча декхарех а. Денгара денга дукхагIа арахец из продукци. Цул совгIа экологически хьалаш тоаделга а дика вIаштIехьдаьккхад, феца наха зене хIамаш хургйоацаш гIулакх даьд цар. ДIахо а дукха мероприятеш чакхйоахаргья цу лостамагIа автомобильни бензинаш арахецача.

КIезига болх баьбац контора болхлоша мамогга дукхагIа материальни бийдала, энергетически ресурсаш кхоярa, арахецача продукцега дIадодар кIезигдара. Из бахьан долаш арахецача продукцега дIадодар планагIа лаьрхIачул кIезиг а деш, боагIачул дукхагIа баь пайда 1275 эзар сома маьха ба. Цун чотагIа дукхагIа хилар материальни поощрене фонд. Иштта къахьегача цар Заводской районерча промышленни предприятешта юкъе яьржача социалистически яхье шоллагIа моттиг яьккхай.

Графикал дикка хьалха а яьнна деррига техникоэкономически хьокхамий пхе бетта заданеш кхоачашъеш хьайоагIа производственно-товарни контора коллектив. Уж толамаш доахача дизза дакъа а лоацаш, даим социалистически яхье хьалха латташ хиларца белгалбаьнна ба операторан Кузьминова Марфа Романовна, Каменская Мария Николаевна, сливщикаш - разливщикаш Резванов Владимир Фролович, Дидаева Хазан Ташта-мировна, Джабраилов Алман Абдуллаевич, Лорсанова Галина, слесараш Люсенко Анатолий, Усачев Александр, кхы дукха бараш а. Цар массане цIераш яьха а варгвац, уж ба тха предприяте итташ.

Ше даьха производственни толамаш тIа-тIа дикагIа хулийташ, пятилетка дигIалагIча шера тIанйца доккхий социалистически декхараш дикка тIеххоачашдергхиларах бIубенна я контора коллектив.

В. ДЕМЧЕНКО,
Грозненски производственно-товарни контора управляющи.

Школьни реформа—массане юкъара гIулакх

Наьна мотт

ТIеххьарча шерашка дувца болабеннаб школашка наьна мотт хьехара гIулакх лакха лоаттаде дезалгах. Вайна ма харра халкъа образоване чIоагIдаьд хьалхарча классашка наьна меттала хьехалга. Таханарча дийнахьа гIалгIай мотт а литература а хьехара гIулакх хила деззача бесса дика дац. Из дика ца хилара а шийна овла ба. Дукха масалаш да вайна юкъе даьша-йоаноша школашка хьа а ухаш, шоай берий гIалгIай мотт Iомабе безам ца хилар дувцаш. «Сенна эш из, бувца хайча тоъаш да» оалаш дукха хезад сона. Кхоанарча дийнахьа фу тIехье го безам болаш ба цу тайпара дай. Мишта оалалутеш царга, шоай мотт эшаш бац аьнна. Цу наха из эшаш бац йоах Бахьан: «ЦIагIара араваьлча кхы цунга (гIалгIай меттага) кховда везаш хилац». Шийна мотт ховш, из мотт лелабеш долча халкъа дог-уйла, дика-во, цу халкъа оамалаш ца хой, цу сагах ма хетта тIехье хила йиш яц. Наьна метта, Ужахова Хадишата шийна стихотворене тIа ма яздарра, сий де декхарийла ва вайх хIаравар:

Наьна шурех
цIий чу бенна,
гIалгIай мотт.
Боча хеташ,
со хьа сийна
гора отт.

Наьна меттаца доагIа сагага эхь, эздел, гIулакх, хьаькъал — сий долаш волча сагаца хила мел дезар а. Шийна мотт цунна ца хой, шийна овлан тIера из ваьннавале эхь-эзделах, гIулакхах эшаш хургва из. Визза саг хила кIоаргга цаI довзаш хила веза. Из довза дезаш дола керттердар шоай дезалгара доаккхаш боахк цхьаццабараш. Бакъахьа хургдар шоаш дечун кIеззига яь а цаь уйла йоре.

ГIалгIай мотт айбара а хьехара а дукхагIча даькъе декхарийла ба хьехархой. Тахан цар хьехарга, цар безам тIабахийтарга хьежжа хургья кхоанара тIехье а. Цу тайпара дай-наной дIакхетабе беза цар дувцар харцдолгах, хIаьта дешархой декхарийла бе беза наьна мотт Iомабе. Харжа бокъо я цар кхыдола метташ, бакъда, наьна мотт бувцача цу тайпара дола хаттар вIалла а хила йиш йолаш дац. Иштта хетт МагIалбикерча № 18 йолча юкъерча школе гIалгIай мотт хьехаш волча Куснев Халита Бахьаудина а. Шийна 46 шерах нийсса ах ха хьехархо волаш даьккхад цо. Вахьаудина Долакха-Юрта школе хьехархо, завуч, директор волаш 9 шера болх баьб, укх 14 шера МагIалбикерча № 18 йолча юкъерча школе болх беш ва из.

Дешархоша а Бахьаудина коллегаша а хьадувцарагIа, из укхаза массане а чIоагIа лоархIаш а везаш а ва. Дукха бац цхьанне санна массарaца а тешал деш цу тайпа хьехархой. Иштта хила Бахьаудина низ кхачар, цо ше ма аллара, цхьа бахьан да: ше хьехархо волаш йоаккхача укх дукхача хана цIаккха а цхьаннеца а эйхьазваьннавац Бахьаудин. Нахаца лела, болх бе хар да из.

Фу хувцаденнад МагIалбикерча № 18 йолча юкъерча школе укх тIеххьарча шерашка, къаьстта хьехархой съезд хинначул тIехьагIа?

Цу хаттара жоп луш Бахьаудина сона гойтар ше берашца болх беш лелаеш йола материалаш. Уж материалаш гулъеш дешархоша чIоагIа новкъостал ду шийна, аьлар Бахьаудина, цул совгIа, дукхагIболча дешархоша яздаьд шоашта «Сердало», «СелаIад», «Лоаман Iуйре» цар тIара а дукха материалаш кхухь бераша. Кхета хала дацар союзни масштабе вIалла дувца а доладалехьа, укхаза хувцамаш юкъеденналга. Уж баьгIабац лакхера шоашка Iочаааларга хьежаш. Шоашта бакъахьа хеттача тайпара, эшаш дола хувцамаш цар шоаш юкъекхихьад. Цудухьа дуккха хьалха денз школе гIалгIай мотти литературеи хьехара гIулакх когаш тIа этта, чIоагIденна хьадоагIа.

— ХIаьта а, йоах Бахьаудина, — цхьацца халонаш нийслу тха балха тIа. Масала, школьни программо, дIа мадехха каьхаташ ца леладича валац со. Вешта, цунна-м хала а атта а са тохаргдар, из яле а тхоай методикагIа болх дIабахьа вIаштIехь да тха. Ла ца могаш хала ба цхьаццабола дайноаной. Хьалха сона цIаккха а ца хеза къамаьлаш юкъеденнар хIанз. Сан-сан берашта эшац, хала ба гIалгIай мотт Iомабе, яхаш къамаьлаш да дувцаш.

Цхьа Бахьаудин вац тахан цу хIамах цецвувлаш. Из хIама кхыча школашка а долаш да.

— Тха школе-м, кхычарга хьежача кIеззиг-дукха дикагIа да гIулакхаш, — йоах дIахо Куснева. — Масала, хIанз тIеххьара Грозне хиннача республикански олимпиаде тха дешархоша шоллагIа моттиг яьккхар. Цига уж бига безаш хиннар со вар, са вIаштIехь ца далараx, дукха ха йоацаш Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университете дийша а яьнна, цIаенача, тха хиннача дешархочо Цыздоева Мадинас бигар уж. Уж цига бугаш дика кийчо йир Мадинас. ХIаьта, республике шоллагIа моттиг яккхар тхона боккха толам хет. Дешархошта мотт а литература а дезадалийта декхарийла ба хьехархой. Бакъда, цхьалхха оаха хьехарах доалаш мичад ер, хIана аьлча, школе хьадаьхкача берашка оаха цаI а дувцаш, цIагIа царга кхыдар дувце, фу хургда цох? Дайноаной дIакхета беза, эггара хьалха бераштa шоай мотт, шоай культура ха езалгах, цу хьакъехьа оаха тхоашта могар ду.

Тахан, Бахьаудина маяххара, мотт юкъерабаккха вай доалле. из гIулакх во чакхдаргда. Мотт дIабоалаш хилча гайна-ганза къам ше а дIадоал. Цудухьа, наьна мотт, (къаман са ма дий из), геттара беза, боча лелабе беза вай. Школана перестройка ера керттерча даькъех цаI а да из.

М. УГУРЧИЕВ.

Салтечох дола дош

Даймохк яхар вай даьй баьха, вай кхоаба, когаш тIа урауттаду лаьтта яхалга да. Массе хана моастагIех лораде дийзад из. Даьхенцара безам дIаболалу хьамсарча лаьттан чIегилгара.

Бехктокхам, патриотизм яха дешаш цхьанна таразга озалургдолаш дац. Саг наха цхьа пайда баргбола гIулакх деш воаллача хана мара къоасталац уж.

Эскаре гIулакх де болхачарна хоза хета телац мехкахоша лаьтта чудоалла тIормигаш. Цо дагабохийт бIухошта шоаш хьалкхийна мохк, цун истори, хозне, бокхкагIчар гойта майрал, денал, шийна декхар.

Грозненски района Йоккхача АтагIа бах ВагаповгIар дезал. ЦIенда Вагапов Байке — цIихеза механизатор «Атагинский» совхоза арендни звенон звеньевой. Из юрта меттел, вай республике а вовзаш ва. Овсаре къахьегар бахьан долаш цунна еннай «Знак Почета», Къахьегама ЦIеча Байракха орденаш, дукха медалаш. Ялх воI кхеваьв Даьхенна ВагаповгIар дезало. Рамзан, Мовлди, Хьасан салтечун декхараш тIехдика кхоачашдаь, цIабаьхка, халкъа боахаме къахьегаш ба. Укх деношка салтечун форма тIаювха кийчлуш ва цар зIамагIа вола воша Сайд-Мухьмад. «Атагинский» совхозе механизаторалла болх баьб цо.

ХIаьта вокх вошас Руслана эскаре гIулакх ду цхьа шуи ах шуи даьннад. Къаьстта цунах лаьца дувца безам ба са.

Руслан гIулакх деш волча эскара даькъа командиро шийна письмо тIа № 3 йолча Староатагински школа цIерагIа ишта язду:

«...Хоам бу шуга тхо долча Вагапов Руслан гIулакх деш волга. Ше эскаре венача хьалхарча дийнахьа денз дикача оагIорахьара мара ше вовзийтавац цо. Къоначча бIухочун курс атта чакхъяьккхай. Эскарерча халонех кадаш вац из. ХIанз укх сахьате отделене командир ва. Руслан хIама хьаде ховш, шийна кара болча салташта кхетам луш а ва.

Шийга дIаенна тIема техника, ала хIама доацаш, дика лелаю. Хетаргахьа, уж ерригга оамалаш Руслана школе Iомаяь хила езаш я. Цудухьа шоана дег тIара беркал ях аз...».

Тахан Советски Эскаре гIулакх де атта дац. Чоалхане я тIема техника, герз леладечоа дукха хIама ха деза. Цул совгIа, унахцIена, низ болаш а кадай а хилар дIадех бIухошкара.

ВагаповгIар каст-каста нийду армейски штемпель латта письмош. Цар тIа Руслана дувц шийца гIулакх деш болча кхыча къамех болча нахах. Кхыметтел эггара зIамагIа йола бIухой коллектив расчет, взвод, экипаж, дукхача къамий-викалех латташ я. Герзаш, техника Iомаеш, тоаеш гIо-новкъостал ду, шоай салтий доттагIал лораду. Иштта сихагIа классни специалист хила йиш я. ДоттагIал, вошал Советски Эскара белгалонех цаI я.

Руслана тIехьабаха хилар цун вежарий. Цун оамалашка цIенхаштта верзар хозахийтар царна. Руслана иккаш массаза къаьга, барзкъаш аьшк теха хул. Из а ца зувш Iинзар вежарий. ХIаьта цу тайпарча салтечо цIаккха юхь Iаьржъергьяц.

ЗIамига болча хана вежараща шоай хургйолча професcex уйла йора. Дас оалар царга: — «ХIара сага шийна призвани я къахьегамца мара хьаяргIац из». Мичахьара лохаргья-хьогI из Руслана? Машаре къахьегаш е эскаре? ХIанзарчоа хьалха да из ала.

С.-М. ЯСУЕВ.

САГИ I АЛАМИ

МАССАНЕ А ЙОАКХО Е ЕЗА

Российски Федераце городашта юкъе г. Грозный критически экологически доазол тIехьлаьннай. Из санна, промышленни предприятешта бIехъеш йола городаш дIалаьрхIача, вай мехка цхьа иттех мара хургьяц.

Из Iалама хьалаш во долча [illegible] моттиге улл. 1879 шерагга кхачалга крепосте Грозне нах Шолжа яхача [illegible] хин йистошка гIолла баха хьйшар. Городаш нах баха территори промышленнийча [illegible] тIа улл. ХIаьта из чIоагIа во да. Массала, заводашта юкъерча санитарни территореша отходаш дIакхув. Уж моттигаш гаьнаща, юIаргаща хозаль хила езаш яр. Таханарча дийнахьа городе [illegible] отходаш дIакхувсаба белгальнакхха моттиг яц. ХIаьта из ма хулла [illegible] де деза.

Отходаш [illegible] юкъерча боарамга диллача, цхьан сага шера 250 килограмм хьоач. [illegible] центрашта [illegible] боарамаж цхьа дийнахьен-бусн 1 — 1,5 килограмм хьоач. Нагахьа санна, городе баха нах 410 эзар сагал дукхагIа хилча, [illegible] городе гонахьа фу доал а, 2000 шерага фу хургда а.

ХIанз духхьал городе юкъерча свалкашка цхьа миллион кубически метр [illegible] я. Заводски районна зоне [illegible] бIаьш эзараш тоннаш мехкдаьтта продукташ.

Экологех дувцаш доаца вай города, республика [illegible] матически хьалех дувца безам ба са.

Нохч-ГIалгIай АССР [illegible] климатически [illegible]. Географически маIанга диллача [illegible] зоне я. Цудухьа укхаза ахка чIоагIа [illegible] хул. Укхаза июль-август бетташка дийнахьа температура 35 градуса тIа дIагIа йоал. Нагахьа санна, города тIа температурни инверси хьахул ([illegible] 500 — 800 метр лакхе [illegible]), заводаша [illegible] йола бIеха хIамаш цу [illegible]. [illegible] Каспийски фордн [illegible] Къулбаседа-Кавказски регионе НАСА яхача фирма бе-бе бустам [illegible] космически суртащ дахкар. ХIаьта г. Грозне сурт [illegible] гонахьа [illegible] бIеха хилараш. [illegible] серниста ангидрид [illegible] кислотни догIа [illegible]. [illegible] 18 килограмм серниста кислота хьахул. [illegible]

[illegible] тIаьц. ХIаьта цемента демах хьаьула щелочни растворни база гIаьнашта тIа [illegible]. Доазол дехьа [illegible] индикатораш а [illegible].

Къулбаседа - Кавказски регионе АЭС-аш яц. Ленинградски областе я атомни станци (Сосновый Бор). ХIаьта а Грознерча радиоактивни «Цезий-137» Ленинградерчул дукхагIа я. Из 1985 шера [illegible]. [illegible]

[illegible] Могардаш. Шоашта теха план массадолча хIамал лакхагIа лоархIаш дола низаш вайна юкъе долаш дац. [illegible]

1988 шера республикански халкъа тIахьожама комитета дайнегIа гонахьара Iалам тохкаш комисси хилар. ХIаьта цо гучадаьккхар фена бецаргеш хилар. [illegible] концентраци а мутогенни хIамаш а отталуча нормал дукхагIа йолга. Из дукхагIа хIал автотранспорто дер да, промышленни предприятеша деш йола зе да а лоархIаш. ХIаьта ховш ма дий вай, цо гонахьара Iалама, наьха унахцIенонна мел доккха зе деш да. Цунца дувзаденна са налагIа ала безам ба: «Лорадела вай хьаьнсара Iаламе! Кхоаа тIехьа хургда шоана!»

С. ГАЗАРЬЯНЦ,
архитектура Iилмай кандидат.

Профсоюза активисташ

ХЬИНАР ДОЛА САГ

Халкъа образоване болхлой республикански «Фусамнана» яхача клуба балхах дийцад республика газеташ тIа. ХIаьта 1986 шера бIаьсти «Правда» газето араяьккхар цу клубо деш дола гIулакхаш — «Чайни клуб», «Къалуш бац ветеранаш» яхараш а кхыдараш а дувца информаци. Цул кIеззига тIехьагIа цу газета тIа араяьлар Москверча писательницай Никифоровай корреспонденци. Цу тIа дувцар клуба иштта дика гIулакхаш деш бола нах хиларах дега тоам хинна.

Ший бахьан доацаш дац цу клуба гIулакхашта иштта наьха теркам тIабахар. ХIаьта уж гIулакхаш дераш белгтала бакъахьара нах ба. Уж ба Нохч-ГIалгIай АССР заслуженни гIишлонхо Николай Андреевич Супрунин, РСФСР заслуженни хьехархо Ольга Ильинична Лебедева, хора агтара къаьнагIвола доакъошхо Федор Иванович Сытник, профессиональни образоване заслуженни болхло а хьехархо а Зоя Дмитриевна Богачева.

Цох, Богачевай син ганзах дувца безам ба са. Дукха ха йоацаш Зоя Дмитриевнаца вIашагIкхийтта хиннай со, цудухьа сайна цох хийттар дика дагадоагIа сона.

...Ший вахара 30 шу совгIа ха дIаеннай цо кагирхошта кхетам балара. ХIаьта уж а малагIа кагирхой ба!? Образоване вай системе лорзагIдаьни а р а ш нийсдаларо хьахилий т а р цхьацца бахьанашца лертIара даьнна «хала бераш» профессионально - технически образоване балха говзал Iомае ухийталга.

Торгово-экономически институт яьккха ма яьллинге а, Грозне торгово-производственни школе болх бе йолаелар Зоя Дмитриевна. Шийх яьхка говзалаш йиза гучаяьхар цо укхава — теркам бола педагог, башха дика организатор, йоакхо а еш кхетам луш йола саг ше хилар.

Цо балха опыт Iомаяьчул тIехьагIа, «лакхехьарчар» цун говзал белгалъяьккхача, № 6 йолча профессионально-технически училища директора заместителалла отта аьлар цунга. КIезига шераш даьхадац цо цу гIулакха тIа йолаш. Цо цига миштта болх баьб дика хойт унх цхьан хIамо: цига балха йолаш елар цунна «Нохч-ГIалгIай АССР профессионально-технически образоване заслуженни хьехархо» яха цIи.

№ 12 йолча СПТУ директор кхыча балха тIа вахачул тIехьагIа цу заведене педагогийи производственни мастерийи коллективана дика хийтар из шоайцига директоралла хьожайича. Опыт йола преподаватель а воспитатель а хиларах тарра Зоя Дмитриевна шийцарча болхлоша лоархIаш а сий деш а яр, профессионально-технически образоване системе шерра йовзаш яр цун цIи.

Сона хьалхашка ягIа безаме юхь, хьаькъале, теркаме бIаргаш дола кхалсаг. Ший цхьа никъ хилар, творчество, литературацара безам, шийна гонахьарча нахаца дог цIена хилар — уж я цун вахара белгалонаш.

— Школе, институте, училище йолаш массаза а, кхыметтел се яхащ мел йоаккхача хана а илли оалаш, декламаци еш хиннай со, — яхаш дувц цо. Цун инициативагIа вIашагIъеллар № 12 йолча СПТУ производственни мастерийи педагогийи хор. Художественни говзал йоккха а деш дар дика гойташ а хиларах «академически» яха цIи елар хора.

Тамаше хIама да селлара боккха общественни болх бе цун кхувш хилар. Из «Знание» республикански общества член, «ТIемен къахьегамен ветеранаш» яхача городской клуба член я. Цо дакъа лоац халкъа образоване болхлой республикански ЦIен ветеранийи вокальни группен хора юкъе. Ахканарча бетташка цо болх бу культурно-массови балха йоккхагIйола инструктор а йолаш.

Цо безаме а хеташ дувц шийна дукха езача «Безаме вIашагIкхетарий клубах», цун балха юкъе дакъа лоацаш барех, цар беча балхах, гIулакхах.

— Безам боацаш, дог шийла деш дола хIама цIаккха а хургдац наха дегаIоз луш, цар вахар ходдеши аттача доаккхаши.

Из иштта дог-уйла йола саг хилар бахьан долаш дика ювц Зоя Дмитриевна из йовзача, цунца гIулакх доагIача наха.

Ше йоккхен пенсен яле а, вахарцара чам байна яц из. Цо массаза я дакъа лоац клубе концерташ оттадеча, сайренаш еча конферансье а йолаш, вокальни номераш кийчъю.

Клубо беш бола болх географически а культурни а хьакъехьа шерен тайп - тайпарей ба. Дукха ха йоацаш цун коллектив концерташ увттадеш хиннай Чернореченерча поселка ЦIагIа - интернате, «Дружба» яхача болхлойболгарий общежите, эпсарий ЦIагIа, Наурски совхоз-техникума кхай тIарча стане, тIемен къахьегамен слете. Духхьал из цаI я Индера бахкача хьаьшашца вIашагIкхетараш-сайренаш, «Эрсий лонъамаш», «Вай цIагIа» яха деза деноги, трикотажни изделей выставкаш вIаштIехьъяьхар, клуба членех цаI корта бохабу малар юкъе доацаш пенсе накъавоаккхилга нийсдаьр.

— Сай керттерчарех цхьа декхар лерхI аз хIанз тайп-тайпара ханаш йола нах, къаьстта кагирхой, дукхагIа клуба балха юкъеозарах, — аьлар Зоя Дмитриевнас.

Из декхар къаьстта латт любительски объединенешта хьалхашка. Из кхоачашдулургдац, сона хетачогIа, культпросветучрежд е н е й и Зоя Дмитриевна санна болча энтузиастийи вIашагIтехача низашца мара.

Зоя Дмитриевнацара къасташ дагадехар сона: дика да вайна юкъе ер санна дог цIена, наха дикадар хилча гIадболха, беркате, цох шоай дог гIоздоала нах болаш, аьнна.

Е. ПРОКОПОВА,
Нохч-ГIалгIай облсовпрофа самодеятельни творчества союзни юкъарча ЦIен методист.

Мах бацъ варгвоаца ганзаш

Оаха хоам бацъ ма хиллара, НГIАССР Госкомприроде вIашагIъеллай общественни совет. Цун керттера декхар — наха экологически кхетам балара болх бар, цу даькъера кхоачамбоацараш гучадахар. Дукха ха йоацаш цу совета программа чIоагIъеш заседани хилар. Цунца дувзаденна тха корреспондента М. Картоева массехк хаттар дир НГIАССР Госкомприрода председателя заместителга Мулин Анатолий Ивановичага.

— Сенца дувзаденна да общественни совет вIашагIйоллар?

— КПСС XXVII съезде белгалъяьккхай парте экономически стратеги. Цун керттерча оагIонех цаI — производственни низаш дIаниисдечеи мехка Iилманитехнически потенциалах пайда эцачен дикалгахьа дола хувцамаш дар. Iалама ганзех ма хулла дикагIа пайда эцара тIаерзае еза Iилманитехнически прогресс, хIаьта производительни низаш дегIадахкар айхха дувзадеза мехкарча Iалама хьалашцеи цун таронашцеи.

Iаламах рационально пайда эцара гIулакхка дукха дешаш чудоагIа. Царех да халкъа боахам Iалама ресурсашца Iалашбар. Iалама ресурсаш ебаяри кердаяхари, гонахьара хьал лорадари тоадари, кхыдараш. Цу хьакъехьа вай республике дукха проблемаш Iайнай. ХIара дийнахьа дукхагIа хулаш а йоагIа уж. Цудухьа, НГIАССР социально - экономически даькъе дIахо дегIайоагIачеи производительни низаш дIанийсдечен боккха лоархIам болаш да республика Iалама ресурсай потенциала нийса мах барн цох лаьца общественностага баькъдар дIаалари.

— Фу ду тахан республике Iалама ресурсаш лораяра, ебаяра кердайхара?

— Нохч - ГIалгIайчен Iалама ресурсай потенциал низ болаш я. Цхьабакъда, новкъа дале а, хIанзарчоа цун таронех пайда эцара деша боаггIача тайпара теркам тIабахийтац. Миштта дувца мегаргда республика хIанзарча экономикахи цун кховненахи, Iалама ресурсай бизза мах ца беш? Iалам лорадара дешаш тIагIолла, шоллагIча аргIан дешаш санна къестадаро доккха венаш дергда вай дахача моттигашта, наьха унахцIенонна, соцаергйоацача хьале оттаергья иръенна экологически процессаш.

Сага низо юхатоха йиш йоацаш я цхьайола эколого-географически процессаш: лаьттан тIехе эттIар, тектонически блокаш чоалхане хилар, лаьтта херцар, такхар, кIоаргача а тIехьнахьарча а карста формаш, кхыяраш. Уж лоамашкара экосистема хувцаялара белгалонаш ма йий. Цу тайпара моттигащ хIанз йолаш я Ножай-Юртовски, Советски, Веденски, Малгобекски районашка.

Кхыдар да антропогенни процессаш. Цар лоамашта, шаьрача моттигашта беш бола Iоткъам Iалаьмате кхераме а цхьайолча хана юхатоха йиш йоацаш а ба. Экосистемай антропогенни эколого-географически деградаци хилар фуд аьлча, из да Iаламгара тайп-тайпара ресурсаш: минерально-биидала, энергетически, хаоттама, хин, лаьттан, хьуй, биологически, рекреационно-экономически факторащ: промышленни юртбоахамен объекташ, наькъаш, нах баха моттигаш, лоаман регионаш тIа-тIа дукхагIа чулацар, кхыяраш. Нохч - ГIалгIайчен экосистемашта баьча тохкамо хьахьекхад, антропогенни процессаш тIа - тIа дегIайоагIалга, цхьайолча районашка уж унзарча хьале йийрзалга. Цхьаболчарна мотта хургда, лаьттан беркат бух боацаш да, аьнна. Цудухьа Iалама ганзаш лораяра боккха теркам тIабахийтац цар. Из доккха гIалат да. Iаламгара мел дар оззадаь хва а доаккхаш, цунна цхьаккха хIама дIа а ца луш вай доахалургдац.

— МалагIаш я тахан эггара кхераме йола антропогенни процессаш?

— ДаьгIенашка сов дукха хьайбаш леладаро гIомара аренаш алсамъяьхай, хиш дехнача лаьттаех боаггIача тайпара пайда эца ца харо цхьайолча моттигашка Iамарч оттадаь ца Iеш, кхашкара хьадоалар кIезигдаьд, агротехнически гIуланхаш нийса ца дарон хьунаш кIезигъярон лаьтташта доккхий зенаш даьд. Грознен экономика мехкдавттахимически мехкдаьтта чакхдоаккхачен промышленноста тIаерваль хиларо города экологически хьал чоалхане даьд. Из деррига а дика гуш да. ХIаьта а, цу тайпара хьал унахцIена дерзадара республике цхьацца опыт Iоаьялё а, хувцалуш хIама дац. Геттара тишъеннай лоамашкара даьгIенаши цонаши. Царех иштта къиза каеттар бахьан долаш, цар биологически низ эшабеннаб, хиш 20 — 25 процент кIезигденнад. кIира йоаккха кхера, буто кхера, лоабат, гIум сов дукха яккхаро чIоаггIа толхаяьй лоамий, долхача хиний, арений, босений ландшафташ.

— Совето фу де лерхI Iалама духьала ду зуламаш къовлара?

— Чакхъяха лаьрха дукха мероприятеш я. Уж ерригаш дагаръе хала хургда. ЦаI да шеко йоацаш, нагахьа санна уж чакхъяха вIаштIехьдоале дукха хIама хувцалургда вайна гонахьа, хозагIа хургья наьха юкъара фусам, сийрдагIа хургда тIехьа тIадоагIача ноахалий вахар.

Дега ала...

— Фу ала йиш я хьа Шидаев Мунах? — аьнна хаттар дир аз Грозненски мехлесхоза кадра отдела инспекторга Сарсаева Лейлайга.

— Эггара хьалха аз белгалдоаккхаргда, из дог цIена, эхь-эздел долаш саг хилар. Хьаде дезаш хIама хилча, сатем боацаш хьовз из, — аьлар Лейлас.

Цу тайпара дIайха дешаш кIезига хезанзар сона мехлесхозе.

Шидаев Муна Джалкински лесничестве болх беш вола ткъаь шийтта шу дизад укх бIаьсте.

— Болх дIаболабяр Казахстанера тхоай дезал цIаккхаьчача хьалхарча деношка денз, — йоах цо. — Юххьанца болхло вар со. тIаккха хьун хаьхо вахийтар. Иштта хиннай са кхел.

Дагаух Шидаевна ший бера ханара хIамаш. Цу хана цун дай Дагестане бахар. Ялх шу дабина мара вацар из тIом хьайнаб яха хоам лоамашка кхаьчача хана. Кхы а кхо шу даьлча берриге нохчийн гIалгIайи санна мехках ваьккхар кIаьнк. Тахан а бIаргашка хий кхехка хул Муна цу бирсача денoex дувцача хана. ХIанз лаха хала да цунна ше моцалах, шелалах ца валара бахьанаш. Из шеддар шортта долаш ма дарий цу шерашка.

Кхувш воагIача кIаьнка чIоагIа дагаухар Кавказа Iалам: бIарг ма кхоачча лакха урагIдаха латта лоамаш, кIоарга аьлеш, масса хиш, сийна хьунаш. ЧIоагIа хьагар из цу суртех.

Кастта кхоачашхилар цIаккха цун дегара дIайоалаш йоаца уйла: меттаоттайир Нохч-ГIалгIай республика.

ШидаевгIар дезал Джалка яхача юрта баха хайшар. Укхаза Мунас са мел тийсар долаш дар. Iалама хозленашца дийзар ший вахар зIамигача саго.

— Са вахарца лоархIаме мел дола хIама лесничестве болх беш волаш хиннад, — йоах цо. — Укхаза яйзай сона хьун хаьхочун професси къайленаш, парте мугIарашка а укхаза дIаийцав, саг йоалаяьй, дезал хьалкхебаьб.

Ялх бер да Мунай. Дезал боккха хиннаб, хIаране ши-ший вахара никъ лехаб. Масала, Руслан даьна уллув лесничестве мастер волаш къахьегаш ва. Даьна санна дукха деза цунна Iалам. Из лорадара, цун беркат дебадара ший кхобац цо.

М. МУРАТОВ
СУРТА ТIА: М. ШИДАЕВ.
Л. АБДУРЗАКОВА сурт.

РЕГИОНА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИ ПРОБЛЕМАШ

Соче цу тематикагIа Къулбаседа-Кавказски лакхерча школа Iилман центро вIаштIехьъяьккха йола регионаш тайп-тайпарча социальни а экологически а проблемашта хетаяь 70 доклад йир. ХIанз массанена шеко йоацаш хов экологически факторо социалистически производствана кIоаргга дуьхьаленаш елга. Iаламах рационально пайда ца эцарца, гонахьара хьал цIаьхха воча оагIорахьа хувцадаларца ювзаенна йола экологически проблемаш айхха экологически а социальни а проблемашца вIашагIъийна я.

Саго негативни гIулакхаш леладаро экономически оагIонга диллача мах бацъ варгвоаца зе ду. ДIа уйла ел саша: Нохч-ГIалгIайчене Iаламах рационально пайда ца ийбарахи гонахьара Iалам бе-башха ца хеташ тесса дитарахи бIарчча негативни процесс дегIаухаш латт, хIаьта хIанз цунна стабилизировать де чIоагIа хала да.

ХIанзалца хIалакдаьр хьалха ше хиннача хьал тIа даккха практически йиш яц, е из дара иттаьш шераш эшарг-да. Дукха гумус йоа а еш, лаьтташта эрадированности дефлированности яра чотагIа республикерча лаьтта деградаци яра процесс хьинаре дIайодаш я. Цхьан хана беркате хиларца цIихеза хиннача лаьттаех 70 процент дарех мара 6 — 10 процент гумус ялац, из а Урус-Мартановски, Назрановски, Малгобекски районашка. Уж лаьтташ республика къаман ганз а хинна дIаэттад, цудухьа уж промышленни а юртбоахама а гIишлош хьал ца яйташ лораде деза. Ца йоагIаш, харцахьа хьу тедарах, къаьстта Ножай-Юртовски районе из дарах лаьтта Iочутанхара процессаш хьалхьоайир, из дукхача наха социальни - оагIорахьара Iеткъар. Хетаргахьа, Горагорске, Малгобекски, Ножай-Юртовски, Веденски районий опыто хьу шозза кIезигагIа тедара, хIаьта гарггарча пхе шера вIалла ца тедаш соцадара дола де дезараш тIаэцийта деза. хIана аьлча, республика геологически белгалонашка хьежача гуш да лоамашка ядача дукхача юртацка Ножай-Юртовски районе хиннар хила тарлулга.

Лаьттан деградаци яр, цунах дукхагIа тух далар, доалца дар, хьу хIалакьяр, фаунен флорен йIовхар, городашта гонахьара Iалам кризисни хьал тIа даккхар, лаьтташ Iочутаккхар, зIамига хиш кIезигдалар, Iалама памятникаш хIалакдар — уж ерригаш а юхаерзае йиш йоаца процессаш я, хIаьта цар дIадех духхьал къамаьл даь ца Iеш республикера экологически хьал юхаозара, стабилизаци яра цIенхаштта динза даргдоаца гIуланхаш чакхдоахилга.

Соче чакхъяьннача конференце хьахьекхар Нохч-ГIалгIайчене Iолаш йола негативни процессаш Къулбаседа-Кавказа кхыча регионашка а хилар. ХIанале а вIашагIъелла вахаре кхоачашъе еза химически хIамаша бIехдаь фо, хий, лаьтта, кхачан продукташ чу а лоацаш гонахьара гом тоабара йола комплексни программа. ХIанз массанена ха декхар да экологически проблемаш гонахьара Iалам лорадарца ювзаенна ца Iеш сага унахцIено лораярца ювзаенна йолга. Конференце лоархIамерча решенех я ерригача йолаш йолча хьалъеча хьалъе лерхIача промышленни а юртбоахама а объекташта Iилманхой, общественность юкъе а озаш массе а оагIорахьара экологоэкономически экспертиза е езаш лархIар. Из дош бе-башха ца хеташ ведомственни наькъа ца къестадарах вай мехка кхоачашйир нийса йоаца, зе мара пайда ца беш йола проекташ. Вай республике а йолаш я цу тайпара опыт. Масала, Iалама хозал цIенхаштта толха а деш Кавказски перевальни машинникъ Iобилла гIортар.

ХIанз Госкомприроде хьаьяй общественни совет, цун юкъебоагIа республика общественноста викалаш, Iилманхой. Общественни совета керттера декхар латт экологически, экономически, социальни оагIонга диллача гIишлош хьае йиш я е яц къоаста а деш республике хьалъе лерхIача объекташта анализ ярах.

В. АНИСИМОВ,
Госкомприродерча общественни совета председатель.

Оарц дала!

Бекхам боацаш дусаргдац

Укх тIеххьарча шерашка чIоагIагIа хоалу вайна мел Iаткъ гонахьарча Iалама, наьха унахцIенонна цхьайолча промышленни предприятеша экологена деш доца зе. Цу хьакъехьа Нохч-ГIалгIайчене дикка «белгалъяьннарех» цаI я «Грознефтеоргсинтез» яха производственни объединени. Ткъаь итт шу гаргга да мехкдаьтта чакхдаьккхачул тIехьагIа юхейнса хIамаш (кислоташ, фенолаш, н. кх. дI.). Грозненски района «Молочный № 1» яхача совхоза территоре тIа цхьан хана хиннача № 6, № 7 йолча гIум йоаккхача карьерашка цо дIамехкаю.

Дохьаж доалла дукха хIамаш дийнахьа а бус а дIакхухь Октябрьское яхача юрта юкъе гIолла. ДукхагIйолча хана уж тIайола автомашинаш цу гIулакха лаьрххIа кийчъяь хилац. Из бахьан долаш юрта улицашка уж Iомехкаш, цар Iалама зенаш даь дукха моттигаш я.

Зене йола хIамаш Iомехкаю карьераш ши километр мара гаьна яц юрта. Царна гонахьа совхоза кхаш дада. Дукха хана деиз зийнад наха из Iалаьмате во «лоалахал» долга. Аьхий, къаьстта дIайхача деношка, садаккхара хала долаш фо латт укхаза, шиъ-кхоъ километр хьо гаьна вале а, во хьаж йоагIа. Массарел чIоагIагIа из Iаткъ боккхийча наха, берашта, цхьацца лазараш долчарна.

Массехк шу хьалха юртара тIемен къахьегамен ветеранаш Грозненски райисполкома кулгалхошка леткъабар цу хьакъехьа, кхыйолча инстанцешка а яздадар цар. Кастта Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета № 316 йолча соцамагIа «Грознефтеоргсинтез» яхача производственни объединенена хьалхадаьккхар мехкдаьтта отходаш цу наькъагIа дIакхахьа йиш яц, аьнна.

Цхьабакъда, объединене кулгалхоша цу къамаьлага лерг хьокханзар. Шоашта ловр-товр деш хIанзарга баьннаб уж. Наха хетари республика Министрий Совета соцами ябакха зурма миссел а хетац царна.

ХIаьта «Молочный № 1» яхача совхоза хула зенаш дийтIехьа дукхагIа хулаш доагIа. Шерагга шерага кIезиггу укхазарча кхашнара хьабоала хьувкъам. Бахьан цаI да — лаьттан Iаткъаш йола хIамаш хила йиш йолчул дукхагIа я. Уж дIаяржара, цар шерагIа моттиг чулацара гIо ду михо, догIаша.

Кхы а да дувцанза, дита йиш йоацаш. Зене йола хIамаш дIамехкачара гаьна яц совхоза СТФ. Хьакхарчашта укхаза тIаккхета дулх геттара кIезига да. Специалисташа зийнад, хьайбашта мел дукха доаькар теларах дозал тIаккхеташ цар геттара эала дегI дахьаш хилар. Шеко яц, царна Iеткъар а мехкдаьтта отходаш йолга.

Дукха къийсад совхоза коллективо къамарга эттатIехх санна шийна новкъа йолча предприятеца, дукха яздадь цох лаьца, тайп-тайпарча инстанцешка, цхьабакъда, хIанзарчоа хувцалуш хIама дац. Госарбитражага лёткъа а леткъа, «Грознефтеоргсинтеза» гIод тохийта а таро йолаш яц совхоз. ХIана? Мичахьара йоагIаргья цунна толхадаьча лаьтта анализаш яха эша оборудовани? Из-м совхозе меттел вай республике а лаха хала ма дий. ХIаьта республикански СЭС керттерча лоро С. Ф. Мушникова яхачох, техническа даькъе тахан де йиш йолаш хIама дац из.

Юрта бахача наха, совхоза кулгалхоша яздаьча каьхаташа дукха комиссеш оарцагIъяьхай. Цар оттаьча дукххача акташа яхар а цаI да — зене йола хIамаш укхаза дIамехкаяр наха, баьцовгIашта, хьайбашта Iалаьмате чIоагIа кхераме да. ГIулакх иштта дIахо доде, сахьат дац уж лаьттан кIалхарча хинах дIанкета а. Цигара Тийрка чу а, тIаккха Каспе форда чу а кхоачаргья уж.

Хила тарлур ховш да. Цхьабакъда, ховш дац «Грознефтеоргсинтезе» яхача производственни объединене кулгалхой цу хьакъехьа фу де лаьрхIа ба? Е экологически зулам шоашта цхьаккха бекхам боацаш дусаргхиларах шеко йоацаш бац уж?

М. КАРТОЕВ.

Юртара лор

Лорий институт чакхъяьккхачул тIехьагIа Елоева Иветта Мочкъий-Юрта балха ера. Укхаза маьре а яха, дукхача берий нана а хинна, таханалцца къахьегаш я из лор-терапевт йолаш. Иветта ца йовзаши цунгара гIулакх ца эшаши саг хургвац укх юрта. Боккхий нах, бераш — хIаранега хоза йист хила хов цунна, хIаранена ала дош корадоагIа. Массе а хана нахаца Iнмерза йолаш я Елоева Иветта.

Иветта ханна йоккха яц. Бакъда, юртара нах, цар балаш довзаш я из. Вешта, цох тамаш а езаш дац. Юрт юрт я-кх, мел йоккха яле а. ХIаьта Иветтас болх беча укх 10 шера массехказза цун кабинете чу ца воагIаш висаваш юртара цхьа саг. ХIаьта шиъ лаьар дувцаше а саго шиъ бала а дIакодабу лорага. Ховш я Иветта нахага ладувгIа а шийна ховш хьехам бала а.

— Кхыча юрташка хургьяц тхона нийсъеннар санна лор, — йоах Наталья Ивановна Ревенкос. — Иветта нахах къакеташ саг я. Ший гIулакх лерттIа чакхдаьккха гIерт из. Дийнахьа, бийсан, ха яц сога, болх чакхбаьннаб са, оалаш оамал яц цунна. Тха юрта хала да «Скори помощь» еха. Гаьна да тхо районни центра. Цудухьа цхьайолча хана духхьал Елоевас даьр мара гIо доацаш дус тхо.

Цу тайпарча дешашца ювцаш я Елоева Иветта укх юртарча кхыча наха а.

— Иветта сона йовза дукха ха я, — йоах укх юрта яхаш йолча Богатырева Хьавас. — Цхьаккха тамаш е езаш дац цох наха дикадар мара ца оалалга. Укх юрта, бахаш болча наха бокъонца езаенна саг я из. Дукха халонаш хургьяр юртарча наьха, из ецаре.

Б. ЖАБРАИЛОВ.